

The Impact of the Culture of Lawlessness and Perceptions of Corruption on the Rule of Law

Saadolah Moradi¹, Farajollah Rahnavard²,
Mohammad Hossein Zarei³, Mina Alavi⁴

Abstract

The rule of law is not merely a set of written rules, but an “institutionalized honesty” in the mutual interaction between the government and citizens, serving as the backbone of the legitimacy of state institutions and social stability. This study employs a mixed-methods approach to elucidate the multidimensional effects of “Culture of Lawlessness” and “Perception of Corruption” on the enforcement of laws within Iran’s judicial system. In the qualita-

1. PhD student, Department of Public Administration, Qazvin Branch, Islamic Azad University, Qazvin, Iran
s.moradi8849@iau.ac.ir

2. Professor, Department of Public Administration, Institute for Management and Planning Studies, Tehran, Iran
frahnavard@imps.ac.ir

3. Associate Professor, Department of Public Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran
m_zarei@sbu.ac.ir

4. University, Assistant Professor, Department of Public Administration, Qazvin Branch, Islamic Azad University, Qazvin, Iran. Tehran, Iran
mina.alavi@iau.ac.ir

tive phase, four principal vicious cycles were identified through in-depth interviews with thirty senior managers and experts and thematic analysis. In the quantitative phase, data were collected through questionnaires administered to 108 senior managers and experts from institutions affiliated with the Judiciary across seven provinces, in order to empirically test the model derived from the qualitative findings. Analysis of the data using structural equation modeling demonstrated that a “culture of lawlessness” has a statistically significant negative effect on the enforcement of regulations, thereby providing empirical support for procedural justice theory. It also demonstrated that “perception of corruption” has a statistically significant negative effect on both civil justice and criminal justice, corroborating “governance quality” theory. The principal innovation of this study lies in identifying the moderating role of “quality of life”; improvements in quality of life significantly attenuate the negative effect of perception of corruption on civil justice. These findings underscore the necessity of integrating structural reforms with cultural and social policies and provide an evidence-based framework for rebuilding public trust and strengthening the rule of law.

Keywords: Judicial System of Iran, Law Enforcement, Lawlessness Culture, Perception of Corruption, Rule of Law, Structural Equation Modeling, Thematic Analysis

Introduction

The rule of law is not merely a set of written rules, but an “institutionalized honesty” in the mutual interaction between the government and citizens, serving as the backbone of the legitimacy of state institutions and social stability. In the Iranian judicial system, despite having multiple legal structures, there are fundamental and multi-faceted challenges to achieving these goals. By utilizing the fundamental conceptual distinction between the “rule of law” (where the sovereign power is also subject to the law) and “rule by law” (where the law is merely a tool to control citizens), this research demonstrates that the judicial system practically operates more within the latter framework. At the structural level, lack of transparency, weakening of professional independence of institutions like the Bar Association, and the existence of broad and ambiguous judicial powers create opportunity spaces for arbitrary interpretations. At the cultural level, the institutionalization of a “law-evading culture” and the spread of “perception of corruption” challenge the legitimacy of the entire system, driving citizens toward informal solutions and relationship-based networks. The main question is: through what mechanisms do these phenomena weaken law enforcement, and what legal and structural reforms are necessary to counter them?

Discussions and Results

This research is grounded in Tyler’s procedural justice theory, Putnam’s social capital theory, and Bicchieri’s social norms theory. It also utilizes two key concepts from the philosophy of law: First, the “possibility of compliance” condition in Lon Fuller’s theory of legality; ambiguous laws and non-public procedures violate this condition, leading to “arbitrary discretion” by judges. Second, Kelsen’s “hierarchy of norms” theory, which shows how non-public internal regulations neutralize fundamental constitu-

tional principles, structurally weakening the rule of law. A systematic literature review in Iran also indicates that law evasion is rooted in individualism, anomie, and weak social control, while the perception of corruption undermines the backbone of institutional trust. Studies suggest that purely punitive policies have failed to target the cultural and structural roots of corruption. This research employs an explanatory sequential mixed-methods design. In the qualitative phase, using thematic analysis and in-depth semi-structured interviews with 30 senior managers and experts, four main vicious cycles were identified. The analysis process followed Braun and Clarke's six-step framework, and coding reliability was confirmed with an inter-coder agreement of over 0.85. In the quantitative phase, the conceptual model derived from qualitative findings was tested using data collected via questionnaires from 108 senior managers and experts of institutions subordinate to the Judiciary in seven provinces. Data analysis was conducted using Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) in SmartPLS version 4. Validity and reliability indices (composite reliability, convergent and discriminant validity) and model fit indices (SRMR=0.06, NFI=0.75) confirmed a desirable status.

Qualitative findings revealed four intertwined vicious cycles: 1) Erosion of institutional legitimacy and legal acceptance, 2) Weakening of social cooperation and social capital, 3) Consolidation of arbitrary discretion and structural inequality, and 4) A vicious reproduction cycle between culture and structure. These cycles operate through three main channels: reduced detection and accountability due to lack of transparency, the transformation of judicial fairness into a discriminatory privilege stemming from legal ambiguities, and the erosion of public trust and normalization of corruption. Quantitative findings also showed that law-evading

culture has a significant negative impact on law enforcement ($\beta = -0.38, p < 0.01$), empirically confirming the qualitative theme of legitimacy erosion. Furthermore, the perception of corruption has a significant negative impact on both civil justice ($\beta = -0.35, p < 0.01$) and criminal justice ($\beta = -0.32, p < 0.01$), proving the mechanisms that weaken the judicial system. The main innovation of this research is identifying the moderating role of “quality of life”; specifically, an improvement in quality of life significantly reduces the negative effect of corruption perception on civil justice ($\beta = 0.22, p < 0.05$), aligning with social capital theory foundations.

Conclusion

This research demonstrates that the weakening of law enforcement in Iran has evolved beyond a mere executive deficiency into an existential crisis in the relationship between citizens and the state. To break this vicious cycle, a comprehensive seven-pronged policy package is proposed: 1) Increasing transparency and public reporting of institutional performance, 2) Drafting a comprehensive and unified anti-corruption law to eliminate fragmented regulations, 3) Criminalizing private sector bribery and establishing a whistleblower protection system, 4) Restoring professional independence to legal institutions and improving the quality of lawyers’ training, 5) Limiting judges’ arbitrary discretion by reducing legal ambiguities, 6) Utilizing the capacity of civil society and international institutions in judicial oversight, and 7) Ensuring equal access to justice for vulnerable groups. The ultimate goal of these reforms is to recreate “human dignity” under the law and revive the social contract. When an ordinary citizen believes they are equal before the law with a powerful individual and can trust the system’s impartiality, the social contract is revived, transforming the law from a written text into a living, dynamic norm in people’s daily lives.

تأثیر فرهنگ قانون‌گریزی و ادراک فساد در حاکمیت قانون

سعداله مرادی^۱، فرج اله رهنورد^۲، محمدحسین زارعی^۳، مینا علوی^۴

چکیده

حاکمیت قانون صرفاً مجموعه‌ای از قواعد مکتوب نیست، بلکه «صدقاتی نهادینه» در تعامل متقابل حکومت و شهروندان است که ستون فقرات مشروعیت نهادهای دولتی و ثبات اجتماعی است. این پژوهش با هدف تبیین چندلایه تأثیر «فرهنگ قانون‌گریزی» و «ادراک فساد» بر اعمال قوانین در نظام قضایی ایران، با رویکردی آمیخته انجام شده است. در فاز کیفی، از طریق مصاحبه‌های عمیق با سی مدیر و کارشناس ارشد و تحلیل تماتیک، چهار چرخه معیوب اصلی شناسایی شد. در فاز کمی، برای آزمون تجربی مدل حاصل از یافته‌های کیفی، داده‌ها از طریق پرسشنامه از یکصد و هشت مدیر و کارشناس ارشد نهادهای تابعه قوه قضاییه در هفت استان جمع‌آوری شد. تحلیل داده‌ها با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری نشان داد که «فرهنگ قانون‌گریزی» تأثیر منفی و معناداری بر اعمال مقررات دارد که پشتوانه‌ای تجربی برای نظریه عدالت روبه‌ای فراهم می‌آورد. همچنین «ادراک فساد» تأثیر منفی و معناداری بر عدالت مدنی و عدالت کیفری دارد و این امر، تأییدکننده نظریه «کیفیت حکمرانی» است. نوآوری اصلی این پژوهش، شناسایی نقش تعدیل‌گر «کیفیت زندگی» است؛ به‌طوری‌که بهبود کیفیت زندگی، اثر منفی ادراک فساد بر عدالت مدنی را به‌طور معناداری کاهش می‌دهد. این یافته‌ها بر ضرورت تلفیق اصلاحات ساختاری با سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی تأکید دارند و چارچوبی مبتنی بر شواهد برای بازسازی اعتماد عمومی و تقویت حاکمیت قانون ارائه می‌دهند.

واژگان کلیدی: فرهنگ قانون‌گریزی، ادراک فساد، اعمال قوانین، حاکمیت قانون، نظام قضایی ایران، تحلیل تماتیک، مدل‌سازی معادلات ساختاری.

۱. دانشجوی دکتری، گروه مدیریت دولتی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران
s.moradi8849@iau.ac.ir

۲. استاد گروه مدیریت دولتی، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی، تهران، ایران
frahnavard@imps.ac.ir

۳. دانشیار گروه حقوق عمومی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران
m_zarei@sbu.ac.ir

۴. استادیار گروه مدیریت دولتی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران
mina.alavi@iau.ac.ir

درآمد

«اجرای قوانین» در یک جامعه، فراتر از یک فرایند فنی اداری، بازتابی از سلامت قرارداد اجتماعی میان حکومت و مردم و معیاری برای مشروعیت نهادهای حکومتی است (Crawford, 2006: 9). در چارچوب نظریه حکمرانی عمومی، مشروعیت قانون نه از طریق قدرت قهری، بلکه از طریق پذیرش داوطلبانه شهروندان حاصل می‌شود که این خود محصول اعتماد به بی‌طرفی، شفافیت و کارایی نهادهای اجراکننده است (Pierre & Peters, 2000: 78). نظام قضایی ایران به‌رغم داشتن ساختارهای حقوقی متعدد، در عمل با چالش‌های بنیادین و چندوجهی برای تحقق این اهداف روبه‌روست. این چالش‌ها ریشه در دو لایه عمیق و درهم تنیده دارند که نیازمند تحلیل حقوقی دقیق است.

این پژوهش برای تحلیل این چالش‌ها، از یک تمایز مفهومی بنیادین بهره می‌برد: «حاکمیت قانون»^۱ در مقابل «حاکمیت با قانون»^۲. حاکمیت قانون نه تنها به وجود قواعد مکتوب اشاره دارد، بلکه مستلزم آن است که خود قدرت حاکم نیز تابع قانون باشد، به اصولی چون برابری در برابر قانون، شفافیت، پیش‌بینی‌پذیری و پاسخ‌گویی پای‌بند باشد (Dicey, 1885: 183-195). در مقابل، «حاکمیت با قانون» به معنای استفاده از قانون به‌مثابه ابزاری برای اعمال قدرت بدون محدودیت است؛ جایی که قانون تنها برای کنترل شهروندان به کار می‌رود، نه برای کنترل خود حکومت. این تمایز، هسته تحلیلی این پژوهش را تشکیل می‌دهد؛ زیرا یافته‌های ما نشان می‌دهد که نظام قضایی ایران، به‌رغم داشتن ساختار قانونی، در عمل بیشتر در چارچوب «حاکمیت با قانون» عمل می‌کند؛ جایی که اختیارات سلیقه‌ای قضات و ابهامات قانونی، از مشروعیت قانون به‌عنوان یک هنجار فراگیر می‌کاهد.

در لایه ساختاری نهادی، ضعف شفافیت در فرایندهای قضایی، تضعیف استقلال حرفه‌ای نهادهای وابسته مانند کانون وکلا و وجود اختیارات قضایی گسترده و مبهم، «فضاهای فرصت» را برای تفسیرهای سلیقه‌ای و سوء استفاده از قدرت ایجاد می‌کند. این عوامل، اصل قانون‌مندی^۳ را که بر پیش‌بینی‌پذیری و

1. Rule of Law

2. Rule by Law

3. Legality

یکسانی در اجرای قانون تأکید دارد، تضعیف می‌کنند (Khodadadi, 2024: 15). بر اساس نظریه «سلسله مراتب هنجارها» ی کلسن (۱۹۳۴)، این پدیده نشان‌دهنده یک شکست ساختاری است؛ وضعیتی که در آن، آیین‌نامه‌های داخلی غیرعلنی و روبه‌های قضایی سلیقه‌ای، اصول بنیادین قانون اساسی مانند برابری در برابر قانون، منع تبعیض و دادرسی عادلانه را خنثی کرده و «سلسله مراتب هنجاری» را دچار اختلال می‌کند. این پدیده که می‌توان آن را «حاکمیت بر قانون» نامید، در تحلیل‌های نوین از نظام حقوقی ایران به عنوان یک ویژگی ساختاری تکرارشونده شناسایی شده است (Mir-Hosseini, 2025: 820).

در لایه فرهنگی اجتماعی، نهادینه‌شدن «فرهنگ قانون‌گریزی» به عنوان یک هنجار اجتماعی غالب و گسترش «ادراک فساد»، مشروعیت کل سیستم را به چالش می‌کشد. این ادراک حتی اگر با واقعیت عینی فاصله داشته باشد، به اندازه فساد واقعی مخرب عمل می‌کند و اعتماد عمومی را از بین می‌برد (Mashali, 2012: 3). این پدیده‌ها با تضعیف سرمایه اجتماعی، شهروندان را به جای رجوع به نظام رسمی و قانونی، به سمت راه‌حل‌های غیررسمی و شبکه‌های مبتنی بر روابط شخصی و خانوادگی سوق می‌دهند.

این وضعیت در تضاد مستقیم با تعهدات بین‌المللی ایران قرار دارد. ایران به عنوان یکی از امضاکنندگان میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، متعهد به رعایت «حق بر دادرسی عادلانه» (ماده ۱۴) است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که «تضعیف همکاری اجتماعی» و «روی آوردن به راه‌حل‌های غیر رسمی»، مستقیماً از نقض این حق بنیادین ناشی می‌شود؛ زیرا شهروندان به دلیل عدم اطمینان از وجود عدالت و شفافیت، از نظام قضایی رسمی روی گردان می‌شوند. بحران مذکور آنجا عمیق‌تر می‌شود که مفاهیم کلیدی مانند «حاکمیت قانون» و «حق بر حکم‌رانی خوب» در نظام حقوقی ایران، با چالش‌های نظری و عملی جدی برای تحقق کامل مواجه هستند و این امر، به تداوم و تشدید چرخه بی‌اعتمادی و قانون‌گریزی دامن می‌زند (Naserinia, 2025: 94).

این مقاله با پرسش اصلی زیر به این شکاف پژوهشی پاسخ می‌دهد: «فرهنگ قانون‌گریزی و ادراک فساد از چه مکانیزم‌هایی برای تضعیف اعمال قوانین در نظام

قضایی ایران بهره می‌برند و چه اصلاحات حقوقی و ساختاری برای مقابله با این پدیده‌ها ضروری است؟»

برای پاسخ به این پرسش، این پژوهش از یک طرح تحقیق ترکیبی توضیحی‌متوالی^۱ بهره می‌برد که در آن، ابتدا یافته‌های کیفی عمیق و شواهد حاصل از مرور نظام‌مند مطالعات پیشین، مدل مفهومی پژوهش را شکل می‌دهند و سپس این مدل به صورت تجربی با استفاده از داده‌های کمی آزمون می‌شود. این رویکرد امکان درک عمیق پدیده‌ها را در کنار اعتبارسنجی آماری روابط فراهم می‌آورد.

۱. چارچوب‌های نظری حاکمیت قانون

بر اساس نظریه‌های حکمرانی معاصر، اجرای مؤثر قانون به مشروعیت رویه‌ای، شفافیت و مشارکت شهروندی وابسته است. مطابق نظریه عدالت رویه‌ای، شهروندان بیش از آن‌که به نتیجه یک حکم اهمیت دهند، به نحوه رفتار با خود در فرایند قضایی توجه می‌کنند؛ زمانی که آن‌ها احساس کنند با احترام و بی‌طرفی با ایشان رفتار شده است، احترام‌شان به قانون و نهادهای قضایی افزایش می‌یابد (Tyler, 2006: 3). در همین راستا، ادراک فساد یعنی باور شهروندان به وجود سوء استفاده از قدرت حتی در غیاب شواهد عینی، می‌تواند به مثابه یک «شوکه اعتمادی» عمل کرده و مشروعیت قضایی را به شدت تضعیف کند (Rothstein, 2011: 22). این پدیده با نظریه سرمایه اجتماعی پاتنام^۲ (۲۰۰۰) نیز قابل تبیین است؛ زیرا فساد با فرسایش هنجارهای اعتماد و عمل متقابل، سرمایه اجتماعی را از بین می‌برد (Putnam, 2000: 19). افزون بر این، فرهنگ قانون‌گرایی را می‌توان در چارچوب نظریه هنجارهای اجتماعی بیکیری^۳ (۲۰۰۶) تحلیل کرد؛ هنگامی که

1. Sequential Explanatory Mixed-Methods

2. Putnam's Theory of Social Capital

نظریه سرمایه اجتماعی پاتنام بر این اصل استوار است که شبکه‌های اجتماعی، هنجارهای تعامل متقابل و اعتماد عمومی، منابع ارزشمندی هستند که همکاری و هماهنگی را برای منافع مشترک تسهیل می‌کنند. بر اساس این نظریه، فساد با تخریب اعتماد متقابل و فرسایش شبکه‌های مدنی، سرمایه اجتماعی را از بین برده و همبستگی اجتماعی را کاهش می‌دهد.

3. Bicchieri's Theory of Social Norms

نظریه هنجارهای اجتماعی بیکیری، هنجارها را بر اساس دو مؤلفه «انتظارات تجربی» (باور به اینکه دیگران چگونه رفتار می‌کنند) و «انتظارات هنجاری» (باور به اینکه دیگران از فرد انتظار دارند

یک هنجار نادرست مانند دور زدن قانون، به عنوان یک رفتار عادی و منطقی در جامعه درک شود، پیروی از قانون به عنوان یک هنجار مثبت به طور خودکار تضعیف می‌شود.

برای تعمیق این چارچوب، پژوهش حاضر از سه مفهوم کلیدی در فلسفه حقوق بهره می‌برد. نخست، مفهوم «قانون‌مندی» از دیدگاه لون فولر^۱ و شرط «امکان پیروی»^۲ است. فولر (۱۹۶۴) «قانون‌مندی» را صرفاً وجود قانون نمی‌داند، بلکه آن را منوط به هشت شرط درونی می‌داند که یکی از مهم‌ترین آن‌ها، «امکان پیروی» است. این شرط بیان می‌کند که قوانین باید به اندازه‌ای واضح و قابل درک باشند که شهروندان بتوانند رفتار خود را با آن‌ها هماهنگ سازند. وجود قوانین مبهم مانند عناوین مجرمانه‌ای چون «اعمال حرام» یا «آداب عمومی» و رویه‌های قضایی غیر علنی، این شرط اساسی را نقض می‌کند. در چنین شرایطی شهروندان نه تنها از تبعیت از قانون عاجز می‌مانند، بلکه قضات نیز در خلاء قاعده‌مندی، به تفسیرهای شخصی و سلیقه‌ای روی می‌آورند؛ پدیده‌ای که در این پژوهش به عنوان «اختیار سلیقه‌ای» شناسایی شده است.

دوم، این وضعیت از منظر نظریه «سلسله مراتب هنجارها»^۳ ی کلسن (۱۹۳۴) یک شکست ساختاری محسوب می‌شود. بر اساس این نظریه، قانون اساسی در رأس هرم حقوقی قرار دارد و سایر قواعد، از جمله قوانین عادی، آیین‌نامه‌ها و رویه‌های

چگونه رفتار کند) تعریف می‌کند. بر این اساس، هنگامی که قانون‌گریزی به یک انتظار تجربی و هنجاری در جامعه تبدیل شود، پیروی از قانون به عنوان یک هنجار مخدوش شده و رفتارهای قانون‌گریزانه عادی‌سازی می‌شوند.

1. Lon Fuller

لون فولر در اثر کلاسیک خود با عنوان اخلاق قانون، مفهوم «قانون‌مندی» را به عنوان یک «اخلاق درونی» تعریف می‌کند.

2. Possibility of Compliance

3. Kelsen

هانس کلسن در اثر بنیادین خود با عنوان نظریه محض حقوق (۱۹۳۴)، مفهوم «سلسله‌مراتب هنجارها» را مطرح می‌کند. بر اساس این نظریه، نظام حقوقی یک ساختار پویا و هرمی است که در آن، اعتبار هر قاعده حقوقی از قاعده‌ای بالاتر از خود (و در نهایت از «قاعده بنیادین» مشتق می‌شود. قانون اساسی در رأس این هرم قرار دارد و هرگونه قاعده پایین‌دست (مانند آیین‌نامه‌های اجرایی یا رویه‌های قضایی) که با اصول بنیادین آن در تعارض باشد، نه تنها فاقد اعتبار حقوقی است، بلکه انسجام و مشروعیت کل نظام حقوقی را دچار فروپاشی ساختاری می‌کند.

قضایی باید با آن هماهنگ باشند؛ با این حال، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که آیین‌نامه‌های داخلی غیر علنی و رویه‌های قضایی سلیقه‌ای، اصول بنیادین قانون اساسی را خنثی می‌کنند. این شکاف عمیق میان هنجارهای بنیادین و رویه‌های عادی، «سلسله مراتب هنجاری» را دچار اختلال کرده و حاکمیت قانون را به صورت ساختاری تضعیف می‌کند.

افزون بر این مبانی فلسفی، برای درک عمیق‌تر تعامل میان قانون و جامعه، مفهوم «زندگی قانون» اهمیت ویژه‌ای می‌یابد. قیصری^۱ (۲۰۱۸) با بررسی نظام حقوقی ایران، نشان می‌دهد که قانون صرفاً مجموعه‌ای از قواعد خشک و انتزاعی نیست، بلکه پدیده‌ای زنده و پویاست که در بستر تجربه زیسته شهروندان و مقامات معنا می‌یابد. به بیان دیگر، قانون در ایران نه تنها در متن کدهای حقوقی، بلکه در نحوه تجربه، تفسیر و حرکت روزمره افراد در درون سیستم حقوقی جریان دارد. این رویکرد تأکید می‌کند که برای درک واقعی چالش‌های حاکمیت قانون، باید به «واقعیت زیسته» شهروندانی توجه کرد که با سیستم حقوقی تعامل می‌کنند؛ زیرا شکاف میان قانون مکتوب و تجربه زیسته، خود یکی از ریشه‌های اصلی بی‌اعتمادی و قانون‌گریزی است.

این چارچوب با استانداردهای بین‌المللی و تعهدات ایران تکمیل می‌شود. ایران به عنوان یکی از امضا کنندگان میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، متعهد به رعایت «حق بر دادرسی عادلانه» (ماده ۱۴) است که شامل دسترسی به وکیل، استقلال و بی‌طرفی دادگاه، علنی بودن دادرسی و منع شکنجه می‌شود. یافته‌های این پژوهش مبنی بر «تضعیف همکاری اجتماعی» و «روی آوردن شهروندان به راه‌حل‌های غیر رسمی»، از نقض این حق بنیادین ناشی می‌شود؛ زیرا مردم به دلیل عدم اطمینان از عدالت و شفافیت، از نظام رسمی روی گردان می‌شوند. در همین راستا، پژوهش‌های اخیر نشان داده‌اند که نهادهای غیردولتی و سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند نقش کلیدی در ارتقای شفافیت قضایی و ترویج فرهنگ پاسخ‌گویی ایفا کنند. قاسمی و همکاران^۲ (۲۰۲۴) تأکید می‌کنند که مشارکت

1. Gheissari

2. Ghasemi, Momen, & Zarei

جامعه مدنی در نظارت بر فرایندهای قضایی و ایجاد شبکه‌های افشاگری، نه تنها به کاهش فساد کمک می‌کند، بلکه اعتماد عمومی به نظام قضایی را نیز تقویت می‌نماید.

۲. مرور نظام‌مند پیشینه پژوهش در ایران

این چارچوب‌های نظری در بستر پژوهش‌های تجربی انجام‌شده در ایران، شواهد عینی و نگران‌کننده‌ای را آشکار می‌سازند. برای تدوین یک مدل مفهومی دقیق، یک مرور نظام‌مند از مطالعات انجام شد که چهار حوزه کلیدی را مشخص می‌کند:

در حوزه مبانی فرهنگی قانون‌گزیزی، شواهد تجربی به طور قاطع نشان می‌دهند که قانون‌گزیزی یک پدیده ریشه‌دار در بافت اجتماعی ایران است. یک فراتحلیل که توسط عشایری و نامیان (۲۰۲۰) بر روی هجده پژوهش انجام شد، گزارش می‌کند که فردگرایی، آنمی و ضعف کنترل اجتماعی، ارتباطی معنادار و متوسط با قانون‌گزیزی دارند (اندازه اثر: $Z=7/166, 0/233$) (عشایری و نامیان، ۱۳۹۹: ۵۰). این یافته، پیوند نظریه دورکیم با واقعیت‌های اجتماعی ایران را مستحکم می‌کند. مطالعه پیمایشی پیراهری (۲۰۲۰) در شهر سمنان نیز این نتایج را تأیید کرده و نشان می‌دهد که کاهش اعتماد اجتماعی و رضایت از زندگی، پیش‌بینی‌کننده‌های قوی‌تری برای قانون‌گزیزی هستند (پیراهری، ۱۳۹۹: ۱۲۲). پژوهش یاراحمدی و همکاران (۲۰۲۱) نیز با معرفی مفهوم «فساد عرفی»، توضیح می‌دهد که چگونه فساد می‌تواند در فرهنگ سازمانی نهادینه شده و به یک هنجار اجتماعی تبدیل شود (یاراحمدی، پورعزت، تقی‌پوریان گیلانی و کیاکجوری، ۱۴۰۰: ۹۰).

این فرهنگ به نوبه خود، به حوزه ادراک فساد و تضعیف اعتماد قضایی دامن می‌زند. ادراک فساد، ستون فقرات اعتماد را سست می‌کند؛ چنان‌که مطالعه بهشتی و همکاران (۲۰۲۱) در شهر یاسوج نشان داد متغیرهایی چون دین‌داری، احساس عدالت ($\beta = -0.45$) و اعتماد نهادی، به تنهایی بیش از نیمی (۵۱.۶٪) از واریانس ادراک فساد را تبیین می‌کنند (بهشتی، مرادی و پاک‌نژاد، ۱۴۰۰: ۸۸). این آمار عمق بحران اعتماد را به تصویر می‌کشد. از منظر کیفی، سماواتی پیروز و بیگدلی (۲۰۲۰)

معتقدند که اختیارات گسترده قضات و رویه‌های سخت‌گیرانه، منجر به شکل‌گیری ادراک «عدالت سلیقه‌ای» شده و اعتماد عمومی را تضعیف می‌کند (سماواتی پیروز و بیگدلی، ۱۳۹۹: ۲۱).

این بحران اعتماد با ضعف‌های سیستمی در اعمال قانون تشدید می‌شود؛ زیرا پژوهش‌ها حاکی از ناکارآمدی رویکردهای صرفاً کیفری است. شکوهی پویا و همکاران (۲۰۲۰) استدلال می‌کنند که سیاست‌های کیفری بازدارنده نتوانسته‌اند ریشه‌های فرهنگی و ساختاری فساد را هدف قرار دهند (شکوهی پویا، مالیر و شادمانفر، ۱۳۹۹: ۶۵). حاجی‌پور کندرود (۲۰۲۱) نیز موانع متعدد حقوقی، قضایی و فرهنگی بر سر راه «دادرسی علنی» را شناسایی می‌کند که این موانع بیشتر ناشی از سنت سازمانی و کمبود منابع است تا مبانی فقهی (حاجی‌پور کندرود، ۱۴۰۰: ۱۱۰).

در کنار این چالش‌ها، پژوهشگران راهکارهای قانونی و ساختاری مشخصی نیز برای مقابله با فساد پیشنهاد کرده‌اند. سوفباف و همکاران^۱ (۲۰۲۴) با تأکید بر ناکارآمدی مقررات پراکنده و متضاد، استدلال می‌کنند که تدوین یک قانون جامع و واحد ضدفساد، همراه با تقویت نهادهای نظارتی مستقل، می‌تواند سازوکاری هماهنگ و مؤثر برای پیشگیری و مقابله با تخلفات فراهم آورد. این رویکرد، با حذف ابهامات قانونی و ایجاد شفافیت در فرایندها، فضاهای فرصت فساد را به حداقل می‌رساند. در همین راستا، صالح و همکاران^۲ (۲۰۲۴) بر ضرورت تکمیل فرایند جرم‌انگاری رشوه در بخش خصوصی تأکید می‌کنند؛ اقدامی که مطابق با توصیه‌های بین‌المللی و کنوانسیون‌های ضدفساد، می‌تواند شکاف‌های قانونی موجود را پر کند. افزون بر این، آن‌ها ایجاد یک نظام کارآمد و جامع برای حمایت از افشاگران فساد را ضروری می‌دانند؛ زیرا بدون تضمین امنیت و حمایت از کسانی که فساد را گزارش می‌کنند، شناسایی و مقابله با موارد پنهان فساد امکان‌پذیر نخواهد بود.

در مقابل این چالش‌ها، اجماعی در میان پژوهش‌گران برای خروج از این

1. Soufbaf et al.

2. Saleh et al.

بحران وجود دارد و راهبردهای مداخله‌ای مشخصی پیشنهاد شده است. راهکارهای کلیدی عبارتند از: کاهش اختیارات سلیقه‌ای قضات (سماواتی پیروز و بیگدلی، ۱۳۹۹)، تقویت سرمایه اجتماعی (عشایری و نامیان، ۱۳۹۹)، ترویج سلامت سازمانی و شایسته‌سالاری در نهادهای اجرایی (نظامی و همکاران، ۱۴۰۰)، و تغییر رویکرد از سیاست‌های جزایی به سیاست‌های پیشگیرانه و علمی (شکوهی پویا و همکاران، ۱۳۹۹).

۳. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش برای دستیابی به درک عمیق و در عین حال، آزمون تجربی روابط، از طرح تحقیق ترکیبی توضیحی متوالی استفاده می‌کند. مدل مفهومی پژوهش، مستقیماً از چارچوب‌های نظری و شواهد تجربی حاصل از مرور نظام‌مند فوق استخراج شده است.

فاز اول با رویکرد تحلیل تماتیک و مصاحبه با سی مدیر و کارشناس ارشد، چهار چرخه معیوب اصلی را شناسایی کرد. فرایند تحلیل بر اساس چارچوب شش مرحله‌ای براون و کلارک^۱ (۲۰۰۶) انجام شد تا اعتبار روش‌شناختی تحلیل تضمین شود. برای اطمینان از پایایی، دو پژوهش‌گر به طور مستقل کدگذاری را انجام دادند و توافق بین‌کدی^۲ بالای ۰.۸۵ به دست آمد که نشان‌دهنده سازگاری بالا در تفسیر داده‌هاست.

1. Braun & Clarke

ویرجینیا براون و ویکتوریا کلارک در مقاله تخصصی خود در سال ۲۰۰۶، چارچوبی سیستماتیک برای تحلیل تماتیک ارائه دادند که به یکی از پر استنادترین روش‌ها در پژوهش‌های کیفی تبدیل شده است. این چارچوب شامل شش مرحله عملیاتی است: ۱. آشنایی با داده‌ها، ۲. ایجاد کدهای اولیه، ۳. جستجوی تم‌ها (مضمون‌ها)، ۴. بازبینی تم‌ها، ۵. تعریف و نام‌گذاری تم‌ها، و ۶. تدوین گزارش نهایی.

2. Inter-coder reliability

جدول ۱: فرایند کدگذاری و شکل‌گیری تم‌ها

نقل‌قول گزینش‌شده از مصاحبه (داده خام)	کدگذاری اولیه (معنای سطحی)	کدگذاری محوری (مفهوم انتزاعی)	تم بالقوه
«وقتی مردم می‌بینند یک فرد قدرتمند به راحتی قانون را دور می‌زند، دیگر به قانون احترام نمی‌گذارند. می‌گویند قانون برای ما عادی‌هاست».	تبعیض در اجرا، قانون برای قدرت‌مندان	بی‌عدالتی ساختاری، تضعیف برابری	نابرابری ساختاری
«بعضی از همکاران ما معتقدند چون مردم قانون را نمی‌شناسند، باید سخت‌گیرتر باشند. این رویکرد فاصله می‌اندازد».	نگاه تحقیرآمیز به شهروند، خودبسندگی قضا	شکاف شهروند- قوه قضائیه، فقدان هملی	فرسایش مشروعیت
«افراد ترجیح می‌دهند از طریق رابطه مشکشان را حل کنند چون می‌ترسند در دادگاه پول خرج کنند و به نتیجه نرسند».	ترس از فرایند قضایی، هزینه بالای عدالت	بی‌اعتمادی به فرایند، روی آوردن به راحل‌های غیر رسمی	تضعیف همکاری اجتماعی
«قانون در بعضی جاها آن قدر کلی است که هر قاضی می‌تواند یک تفسیر متفاوت داشته باشد؛ این یعنی عدم قطعیت».	ابهام قانونی، اختیارات گسترده قاضی	عدم پیش‌بینی‌پذیری، اختیار سلیقه‌ای	اختیار سلیقه‌ای
«وقتی شفافیت نیست و همه چیز پشت درهای بسته انجام می‌شود، مردم بدترین‌ها را تصور می‌کنند. این تصور حتی از خود فساد واقعی هم مخرب‌تر است».	عدم شفافیت، بدبینی عمومی	فرسایش اعتماد مبتنی بر ادراک	فرسایش مشروعیت
«کیفیت زندگی مردم پایین است. وقتی فرد برای نان شب دغدغه دارد، اصلاً حواسش به عدالت و قانون نیست. راحت‌تر مسائل را با رابطه حل می‌کند».	دغدغه‌های معیشتی، اولویت بقا	کیفیت زندگی به عنوان عامل تعدیل‌گر	چرخه بازتولید معیوب

جدول ۲: نقشه تماتیک نهایی

تعریف تم	زیرتم‌ها	تم اصلی
این تم به فرایندی اشاره دارد که در آن، اعتماد و احترام شهروندان به نظام قضایی به دلیل تکرار رفتارهای قانون‌گریز و ادراک فساد، از بین رفته و قانون از جایگاه یک هنجار فراگیر به یک ابزار اختصاصی فروکاسته می‌شود.	- از دست رفتن احترام به نهاد قضا - کاهش انگیزه اطاعت داوطلبانه - قانون به مثابه ابزار قدرت	فرسایش مشروعیت نهادی و پذیرش قانون
این تم توصیف‌کننده پیامدهای اجتماعی بی‌اعتمادی است که در آن شهروندان از همکاری با نهادهای قضایی خودداری کرده، شبکه‌های روابط شخصی را جایگزین فرایندهای رسمی می‌کنند.	- کاهش گزارش جرم - روی آوردن به راحل‌های غیر رسمی - افزایش هزینه‌های نظارت	تضعیف همکاری اجتماعی و سرمایه اجتماعی
این تم بر نقش ضعف‌های ساختاری در ایجاد و تقویت بی‌عدالتی تأکید دارد. ابهام قانونی و اختیارات گسترده قضات، قضایی را فراهم می‌کند که در آن اجرای قانون به تابعی از قدرت، ثروت و روابط تبدیل می‌شود.	- ابهام در قوانین و رویه‌ها - تفسیرهای شخصی و ناهمگون - ایجاد برتری برای قدرتمندان	تثبیت اختیار سلیقه‌ای و نابرابری ساختاری
این تم به دیالکتیک پیچیده میان عوامل فرهنگی و ساختاری اشاره دارد. ضعف‌های نهادی به رشد هنجارهای ضدقانونی دامن می‌زند و این هنجارها نیز مانع از اجرای موفق اصلاحات ساختاری می‌شوند.	- ضعف ساختاری به تقویت فرهنگ قانون‌گریزی - فرهنگ قانون‌گریزی به تضعیف اصلاحات ساختاری - نقش تعدیل‌گر کیفیت زندگی	چرخه بازتولید معیوب میان فرهنگ و ساختار

در فاز کمی، مدل مفهومی با داده‌های کمی از یکصد و هشت مدیر و کارشناس ارشد در هفت استان آزمون شد. تحلیل داده‌ها با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری^۱ در نرم‌افزار SmartPLS نسخه ۴ انجام گردید. این روش

۱. روشی آماری پیشرفته برای آزمون و برآورد روابط علی و معلولی میان متغیرهای پنهان (مفاهیم انتزاعی مانند «ادراک فساد») و آشکار (داده‌های مشاهده‌شده). این روش، شبیه به فرایند استخراج قضایی، به جای بررسی جداگانه و منفرد شواهد، مجموعه‌ای از روابط پیچیده را به‌طور هم‌زمان ارزیابی می‌کند تا اعتبار کلی یک «نظریه یا مدل» را بسنجد.

به دلیل مناسب بودن برای مدل‌های پیچیده، حجم نمونه محدود و هدف اصلی پژوهش که پیش‌بینی بود، انتخاب شد (Hair et al., 2022: 45). برای ارزیابی مدل اندازه‌گیری، پایایی ترکیبی^۱، روایی هم‌گرا^۲ و روایی واگرا^۳ مورد سنجش قرار گرفت. برای ارزیابی مدل ساختاری، از شاخص‌های ضریب تعیین^۴ (R^2)، اندازه اثر^۵ (F^2) و شاخص‌های برازش کلی نظیر SRMR^۶ و NFI^۷ استفاده شد.

۴. یافته‌های پژوهش

تحلیل یافته‌های کیفی پژوهش، از وجود چهار چرخه معیوب و درهم‌تنیده پرده برداشت که نشان می‌دهند چگونه فرهنگ قانون‌گریزی و ادراک فساد، به تضعیف نظام‌مند اعمال قانون منجر می‌شوند. این سازکارهای پیچیده از طریق سه کانال اصلی و مرتبط با یکدیگر عمل می‌کنند. نخست، کاهش کشف و پاسخ‌گویی به عنوان یکی از این کانال‌ها، نقش کلیدی ایفا می‌کند؛ در این راستا، نبود شفافیت در کنار پراکندگی و قدیمی بودن قوانین، «فضاهای فرصت» مناسبی را برای بروز فساد

۱. شاخصی برای سنجش همسانی درونی سوالات یا گویه‌های یک پرسشنامه. این شاخص نشان می‌دهد که آیا ابزار اندازه‌گیری (مانند شهادت شهود متعدد در یک پرونده) به‌طور ثابت، یکپارچه و بدون تناقض، یک مفهوم واحد را می‌سنجد یا خیر. در این پژوهش، مقادیر بالاتر از ۰.۷ که نشان‌دهنده قابلیت اعتماد بالای ابزار است، تأیید شده است.

۲. میزان توافق و هم‌پوشانی گویه‌های مختلف در سنجش یک مفهوم واحد. به بیان ساده، این شاخص تأیید می‌کند که شاخص‌های مختلف (مانند قرائن متعدد در یک پرونده) همگی به‌درستی و با قدرت به یک حقیقت یا متغیر مشترک اشاره دارند و پراکندگی بی‌موردی وجود ندارد.

۳. میزان تمایز و استقلال یک مفهوم از سایر مفاهیم پژوهش. این شاخص تضمین می‌کند که متغیرهای پژوهش (مانند جرایم متفاوت با ارکان مادی و معنوی متفاوت) به‌درستی از یکدیگر تفکیک شده‌اند و هم‌پوشانی نامربوطی با هم ندارند؛ به‌طوری‌که هر متغیر، هویت مستقل خود را حفظ می‌کند.

۴. نشان‌دهنده سهم یا درصدی از تغییرات متغیر وابسته (مانند «اعمال مقررات») است که توسط متغیرهای مستقل (مانند «فرهنگ قانون‌گریزی») تبیین می‌شود. هرچه این عدد به ۱ نزدیک‌تر باشد، قدرت تبیین‌کنندگی مدل قوی‌تر است (شعبه به این‌که دلایل ارائه‌شده، چه درصدی از وقوع یک رخداد را به‌طور منطقی توضیح می‌دهند).

۵. شاخصی که قدرت و اهمیت تأثیر یک متغیر مستقل خاص بر متغیر وابسته را نشان می‌دهد. این شاخص مشخص می‌کند که حذف یک عامل (مانند حذف یک گزینه مهم از پرونده)، چه میزان از قدرت تبیین و استواری مدل نهایی را کاهش می‌دهد.

۶. ریشه میانگین مربعات باقی‌مانده استاندارد شده (میزان خطای مدل را می‌سنجد) مقادیر کمتر از ۰.۰۸ مطلوب و نشانه خطای کم است.

۷. شاخص برازش هنجار شده نشان می‌دهد مدل پیشنهادی نسبت به یک مدل پایه، چه میزان بهبود یافته است.

ایجاد کرده و به طور هم‌زمان، نظارت و پیگیری مؤثر تخلفات را با دشواری‌های جدی مواجه می‌سازد (Mokhtare & Kasraeian, 2024: 12). کانال دوم، تبدیل انصاف قضایی به امتیازی تبعیضی است که در آن اختیارات گسترده قضات و وجود ابهام در مرز میان جرم و گناه، زمینه‌ای را فراهم می‌آورد که در آن، نتیجه‌های قضایی در موارد مشابه، بیش از آن‌که تابع متن صریح قانون باشد، تحت تأثیر سلیقه و گرایش‌های شخصی قاضی قرار می‌گیرد (Khodadadi, 2024: 18). این روند با تضعیف بازیگران مستقل حقوقی همچون وکلا که به محدود شدن دسترسی برابر به دفاع مؤثر می‌انجامد، تشدید می‌شود و عدالت را از مسیر اصلی خود منحرف می‌سازد (Banakar & Ziaee, 2019: 22; Pedersen & Johannsen, 2022: 24). سومین کانال، فرسایش اعتماد عمومی و عادی‌سازی فساد است؛ زمانی که فساد در مقیاس کلان در جامعه ادراک و به نوعی پذیرفته می‌شود، بازیگران خرد نیز برای ارتکاب تخلفات، انگیزه و توجیه رفتاری پیدا می‌کنند. این الگوی الگوپذیری از فسادهای بزرگ، رابطه‌ای مستقیم میان فساد در سطوح بالا و پایین جامعه برقرار کرده و به تدریج، فساد را به یک هنجار عادی و پذیرفته‌شده در اجتماع تبدیل می‌کند (Mashali, 2012: 7).

در بخش یافته‌های کمی پژوهش، نتایج حاصل از مدل‌سازی معادلات ساختاری با روش حداقل مربعات جزئی نشان داد که مدل ارائه‌شده از قدرت تبیین مناسبی برخوردار است؛ به طوری که مقدار شاخص R^2 برای متغیر اعمال مقررات برابر با ۰٫۴۱، به دست آمد. به زبان حقوقی و کاربردی، این بدان معناست که از کل علل و زمینه‌هایی که منجر به اختلال یا شکست در اجرای صحیح قوانین در نظام قضایی می‌شود، ۴۱ درصد آن مستقیماً زیرمجموعه دو عامل «فرهنگ قانون‌گریزی» و «ادراک فساد» قرار می‌گیرد و رابطه سببیت آن‌ها با ضعف در اعمال مقررات اثبات می‌شود. افزون بر این، شاخص‌های برازش مدل نیز از منظر «تطابق ادله با نظریه» وضعیت مطلوبی را تأیید کردند. افزون بر این، شاخص‌های برازش مدل نیز وضعیت مطلوبی را تأیید کردند که از آن جمله می‌توان به شاخص ریشه میانگین مربعات باقی‌مانده استاندارد شده (SRMR) با مقدار ۰٫۰۶ و شاخص برازش هنجار شده (NFI) با مقدار ۰٫۷۵، اشاره کرد؛ از آنجا که این عدد از حد مجاز

استاندارد (کمتر از ۰.۰۸) پایین‌تر است، نشان می‌دهد که فاصله و تناقض میان «فرضیات و مدل حقوقی پیشنهادی پژوهش» با «واقعیت‌های عینی ثبت‌شده در داده‌های میدانی» بسیار ناچیز است و ادله ما با نظریه همخوانی بالایی دارد. همچنین شاخص برازش هنجارشده (NFI) با مقدار ۰/۷۵ به دست آمد؛ این شاخص در حکم «وزن استدلال» است و نشان می‌دهد که چارچوب تحلیلی ارائه‌شده در این مقاله، در مقایسه با نداشتن هیچ‌گونه الگوی از پیش تعیین‌شده، توانسته است ۷۵ درصد بهتر و دقیق‌تر واقعیت‌های موجود در نظام قضایی را تبیین کند. این شاخص‌ها در کنار هم، همگی بیانگر تناسب قابل قبول و استحکام علمی مدل با داده‌های تجربی هستند.

تحلیل مسیرهای مدل نشان داد که فرهنگ قانون‌گریزی تأثیری منفی و معنادار بر اعمال مقررات دارد ($\beta = -0.38, t = 4.12, p < 0.01$). این یافته به صورت تجربی، تم اول کیفی پژوهش، یعنی «فرسایش مشروعیت» را تأیید می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه هنجارهای اجتماعی مخالف قانون به طور مستقیم به تضعیف اجرای قوانین و مقررات منجر می‌شود. همچنین نتایج حاکی از آن بود که ادراک فساد، تأثیر منفی و معناداری بر هر دو بعد عدالت یعنی عدالت مدنی ($\beta = -0.35, t = 3.87, p < 0.01$) و عدالت کیفری ($\beta = -0.32, t = 3.54, p < 0.01$) دارد. این رابطه آماری به طور مشخص تم‌های دوم و سوم کیفی را که به سازکارهای تضعیف‌کننده نظام قضایی می‌پردازند، اثبات می‌کند و نشان می‌دهد که گسترش حس فساد در جامعه، اعتماد به بی‌طرفی و کارآمدی سیستم‌های عدالت مدنی و کیفری را به شدت خدشه‌دار می‌سازد. افزون بر این، پژوهش به یک یافته نوآورانه دست یافت که بر اساس آن، کیفیت زندگی نقش تعدیل‌گر معناداری در رابطه میان ادراک فساد و عدالت مدنی ایفا می‌کند ($\beta = 0.22, t = 2.31, p < 0.05$). این نتیجه ضمن اثبات تجربی زیرتم سوم از تم چهارم کیفی، با مبانی نظریه سرمایه اجتماعی نیز هم‌خوانی دارد و بیان‌گر آن است که در جوامعی با کیفیت زندگی بالاتر، تأثیرات مخرب ادراک فساد بر احساس عدالت مدنی می‌تواند کاهش یابد.

جدول ۳: نتایج مدل سازی معادلات ساختاری

مسیر	β	t-value	p-value	نتیجه
از فرهنگ قانون‌گریزی به اعمال مقررات	-۰,۳۸	۴,۱۲	<۰,۰۱	تأیید شد
از ادراک فساد به عدالت مدنی	-۰,۳۵	۳,۸۷	<۰,۰۱	تأیید شد
از ادراک فساد به عدالت کیفری	-۰,۳۲	۳,۵۴	<۰,۰۱	تأیید شد
از (ادراک فساد x کیفیت زندگی) به عدالت مدنی	۰,۲۲	۲,۳۱	<۰,۰۵	تأیید شد

برآمد

۱- این پژوهش با اتکا به رویکردی ترکیبی و بهره‌گیری از مرور نظام‌مند مطالعات، به این نتیجه‌گیری اساسی دست یافت که تضعیف اعمال قوانین در ایران می‌تواند فراتر از یک نارسایی اجرایی، به یک بحران وجودی در رابطه میان شهروند و دولت تبدیل شود. این یافته از سه منبع مکمل پشتیبانی می‌شود: روایت‌های انسانی حاصل از تحلیل کیفی، شواهد آماری به‌دست آمده از مدل‌سازی کمی و اجماع علمی موجود در ادبیات پژوهشی. پیامدهای این بحران چندوجهی، در ابعاد گوناگونی از جمله کاهش دسترسی به عدالت، تعمیق بی‌اعتمادی عمومی و تشویق به خروج از نظام رسمی، گسترش فساد خرد و بی‌ثباتی اقتصادی، و در نهایت ضعف حقوق شهروندی و ناهماهنگی نهادی آشکار می‌شود.

۲- در پاسخ به این چالش‌های عمیق و بر اساس یافته‌های ترکیبی، یک بسته سیاستی جامع و هفت‌محوری پیشنهاد می‌شود که هم‌زمان به اصلاحات ساختاری، قانونی و فرهنگی می‌پردازد. محور نخست این بسته بر افزایش شفافیت و گزارش‌دهی متمرکز است؛ شفاف‌سازی عملکرد دستگاه‌ها از طریق انتشار عمومی گزارش‌های عملکرد، فراهم‌سازی دسترسی همگانی به اطلاعات قضایی و اداری، و حذف فرایندهای پنهان برای کاهش فرصت‌های فساد امری ضروری تلقی می‌شود. این شفافیت می‌بایست با تقویت نهادهای نظارتی و تدوین یک قانون جامع و واحد ضدفساد همراه شود تا با حذف مقررات پراکنده، سازوکاری هماهنگ برای مقابله با تخلفات فراهم گردد. در بُعد قانونی، تکمیل فرایند جرم‌انگاری رشوه در بخش خصوصی مطابق با توصیه‌های بین‌المللی، و ایجاد یک نظام کارآمد برای حمایت از افشاگران فساد به منظور شناسایی موارد پنهان، از اقدامات لازم است.

۳- هم‌زمان، بازگرداندن استقلال حرفه‌ای به نهادهای حقوقی و ارتقای کیفیت آموزش وکلا به منظور افزایش اعتماد عمومی و تضمین دفاع مؤثر از حقوق شهروندان، نقشی حیاتی ایفا می‌کند. این رویکرد باید با کادرسازی قضایی دقیق و تلاش برای محدودسازی اختیارات سلیقه‌ای قضات از طریق کاهش ابهامات قانونی و بازتعریف حوزه‌های قابل داورى بر مبنای قاعده‌مندی و مشورت‌های تخصصی تکمیل شود. افزون بر این، بهره‌گیری از ظرفیت جامعه مدنی و نهادهای

بین‌المللی در نظارت قضایی و شبکه‌های افشاگری، همراه با هم‌سوسازی اقدامات با کنوانسیون‌های بین‌المللی، می‌تواند اثربخشی اصلاحات را به شکل چشمگیری افزایش دهد. در نهایت، تمامی این اصلاحات باید با تمرکز بر هدف غایی یعنی تضمین دسترسی به عدالت و تساوی برای همگان همراه باشد؛ از این رو، رفع موانع اقتصادی و نابرابری در دسترسی به خدمات حقوقی و تقویت سازکارهایی که گروه‌های آسیب‌پذیر را توانمند می‌سازد، باید در قانون توجه سیاست‌گذاران قرار گیرد.

۴- هدف غایی این اصلاحات، فراتر از بازسازی «اعتبار قانون»، معطوف به بازآفرینی «کرامت انسانی» در سایه قانون است. اعداد، تم‌ها و ضرایب بنا، همگی ابزارهایی برای درک عمیق‌تر یک بحران انسانی هستند. این بحران، ابعادی گسترده‌تر از کدهای حقوقی دارد و به «زندگی قانون»^۱ در ایران مربوط می‌شود؛ به عبارت دیگر، به واقعیت زیسته‌ای که شهروندان و مقامات از طریق آن سیستم حقوقی را تجربه، تفسیر و در آن حرکت می‌کنند، اشاره دارد. زمانی که یک شهروند عادی باور داشته باشد که در برابر قانون با یک فرد قدرتمند برابر است و می‌تواند به بی‌طرفی سیستم اعتماد کند، در آن لحظه است که قرارداد اجتماعی دوباره احیا می‌شود و قانون از یک متن مکتوب به یک هنجار زنده و پویا در زندگی روزمره مردم تبدیل می‌گردد. پیمودن این مسیر، راهکاری اساسی برای خروج از چرخه معیوب فعلی و حرکت به سوی آینده‌ای مبتنی بر حاکمیت قانون و عدالت برای همگان محسوب می‌شود.

1. The Life of the Law

فهرست منابع

الف. فارسی

- * بهشتی، سید صمد و مرادی، رامین و پاک‌نژاد، محمدناصر (۱۴۰۰)، «تبیین جامعه‌شناختی عوامل اجتماعی مؤثر بر ادراک فساد اداری (مورد مطالعه: ارباب رجوعان ادارات دولتی شهر یاسوج)»، علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد، دوره ۱۷، شماره ۲، صص ۲۲۳-۲۶۱.
- * پیراهری، نیر (۱۳۹۹)، «بررسی رابطه عوامل فرهنگی و اجتماعی با قانون‌گریزی در شهر سمنان»، انتظام اجتماعی، دوره ۱۲، شماره ۱، صص ۱۴۱-۱۶۲.
- * حاجی‌پور‌کندرود، علی (۱۴۰۰)، «موانع فراروی دادرسی علنی در نظام قضایی ایران؛ با نگاهی بر موانع فقهی، قضایی و فرهنگی»، مطالعات حقوق عمومی، ۳۰(۵۲)، ۷۲۹-۷۴۶.
- * سماواتی‌پیروز، امیر و بیگدلی، حسن (۱۳۹۹)، «کیفر‌گریزی از منظر سیاست جنایی قضایی؛ از تأملات نظری تا ملاحظات عملی»، مجله حقوقی دانشگاه اصفهان، دوره ۷، شماره ۳، صص ۲۰-۴۰.
- * شکوهی‌پویا، مرتضی و المیر، محمود و شادمانفر، محمدرضا (۱۳۹۹)، «سیاست جنایی ایران در قبال جرایم کارکنان دولت»، کارآگاه، دوره ۱۳، شماره ۵۲، صص ۳۰-۴۶.
- * عشایری، طاهّا و نامیان، فاطمه (۱۳۹۹)، «تبیین جامعه‌شناختی قانون‌گریزی در بین شهروندان ایرانی (فراتحلیل پژوهشهای موجود)»، مجلس و راهبرد، دوره ۲۶، شماره ۱۰۰، صص ۳۵۹-۳۸۵.
- * نظامی، فرهاد و رضائیان، غلامرضا و قصری، محمد (۱۴۰۰)، «بررسی و تبیین عدالت و مبارزه با فساد در ناجا در بیانیه گام دوم انقلاب»، نظارت و بازرسی، دوره ۱۵، شماره ۵۶، صص ۳۵-۵۵.
- * یاراحمدی، حمیدرضا و پورعزت، علی‌اضغر و تقی‌پوریان‌گیلانی، یوسف و کیاکجوری، داود (۱۴۰۰)، «الگوی تدابیر مهارگر فساد عرفی در سازمان های دولتی ایران»، سیاست‌های راهبردی و کلان، دوره ۹، شماره ۳۵، صص ۵۲۶-۵۵۸.

ب. انگلیسی

- * Banakar, Reza and Ziaee, Keyvan, Iran: A Clash of Two Cultures? (April 29, 2018). *Lawyers in 21 Century Societies: Vol. 1 National Reports*. Edited by Abel, Richard et al. Oxford: Hart Publishing, Forthcoming., <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3170599>
- * Bicchieri, C. (2006). **The grammar of society: The nature and dynamics of social norms**. Cambridge University Press.
- * Braun, V., & Clarke, V. (2006). **Using thematic analysis in psychology**. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- * Crawford, A. (2006). **Promoting the rule of law abroad: In search of knowledge**. Carnegie Endowment for International Peace.
- * Fuller, L. L. (1964). **The morality of law**. Yale University Press.
- * Ghasemi, G., Momen, M., & Zarei, P. (2024). **Public corruption and the legal system (a reflection on the role of non-governmental organizations in promoting judicial transparency)**. *Journal of Criminal Law and Criminology Research*, 2(1), 112–130. <https://doi.org/10.22091/csiw.2024.9080.2388>
- * Gheissari, A. (2018). **The life of the law in the Islamic Republic of Iran**. *Iranian Studies*, 51(6), 901–918. <https://doi.org/10.1080/00210862.2018.1467266>
- * Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C., & Sarstedt, M. (2022). **A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)** (2nd ed.). Sage Publications.
- * Khodadadi, B. (2024). **“Nowhere but everywhere”: The principle of legality and the complexities of judicial discretion in Iran**. *Iranian Studies*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/00210862.2024.2388>

org/10.1017/irn.2024.23

* Mashali, B. (2012). **Analyzing the relationship between perceived grand corruption and petty corruption in developing countries: Case study of Iran.** *International Review of Administrative Sciences*, 78(3), 459–476. <https://doi.org/10.1177/0020852312455991>

* Mir-Hosseini, Z. (2025). **Governing the law in the Islamic Republic of Iran.** In S. A. Arjomand & N. J. Brown (Eds.), *The rule of law in the Islamic Republic of Iran.* Cambridge University Press.

* Mokhtare, A. M., & Kasraeian, H. R. (2024). **The hermeneutic view of transparency against major bottlenecks of corruption in Iran's legal system.** *Iranian Journal of Legal Research*, 18(1), 45–62. <https://doi.org/10.63053/ijrel.18>

* Naserinia, M. (2025). **The principle of the rule of law and the right to good governance in the Iranian legal system.** *Kosice Security Revue*, 15(1), 83–100.

* Pedersen, K. H., & Johannsen, L. (2022). **When corruption hits the judiciary: A global perspective on access to justice and corruption.** *Oñati socio-legal series*, 24(3), 1–25. <https://doi.org/10.35295/osls.iisl/0000-0000-0000-1354>

* Pierre, J., & Peters, B. G. (2000). **Governance, politics and the state.** Sage Publications.

* Putnam, R. D. (2000). **Bowling alone: The collapse and revival of American community.** Simon & Schuster.

* Rothstein, B. (2011). **The quality of government: Corruption, social trust, and inequality in international perspective.** University of Chicago Press.

- * Saleh, E., et al. (2024). **Necessity of criminalizing private bribery and corruption with emphasis on the 1401 penal code draft.** Journal of Ethics and Criminal Law, 4(2), 88–105. <https://doi.org/10.61838/jecj.2.4.2>
- * Soufbaf, S. M., Asadi Koohbad, H., & Bahar Loui, S. (2024). **Preventive and supportive strategies in combating the crime of corruption based on Iranian law and the Merida Convention.** Journal of Criminal Law Studies, 3(2), 150–168. <https://doi.org/10.61838/kman.lsda.3.2.17>
- * Tyler, T. R. (2006). **Why people obey the law.** Princeton University Press.